

Максим Е. Аџиорџусис, еџиској џиџсбурџки

МОНАШТВО У ПРАВОСЛАВНОЈ ЦРКВИ

Православна монашка џтрадиџија – извори

Још у раним годинама хришћанске ере, сам Христос је позвао хришћане на живот у *свеџу*, али не *од свеџа* (Јован 17:13-16). Они се од света разликују због свог посебног позвања и узорног моралног живота. Када су се, средином другог века хришћанске ере, услови за живот хришћана посебно погоршали, неки хришћани су, и мушкарци и жене, као одговор, подигли ниво сопственог, строгог хришћанског живота. Свој живот су проводили у девствености, сиромаштву, молитвама и посту (Јустин, Прва апологија 15.6; Атинагора, Апологија 33; Гален, *De Sentenciis Politic Platonicis*).

Ови људи су сматрали да су хришћани одабрани да живе анђелским животом. Становали су издвојено, или у посебним домовима, као заједница. Отприлике половином III века они су почели да напуштају свет и да одлазе у пустиње, где су стварали трајне насеобине, било сами, било у малим групама. Они се називају анахорети (од *anachoresis*: одлазак, бег); еремити (ερεμος: пустиња) и монаси (μοναχος сам, јер монах „живи једино у присуству Бога“).

Одличан пример монаха – анахорете јесте Свети Антоније Велики, који је напустио свет и настанио се у средњеегипатској пустињи. Многи људи су следили његов пример; одлазили су и живели близу њега, чиме су „пустиње населили“ (Тропар Св. Антонија). Ови калуђери су живели осамљени у колибама и кућицама које су формирале села звана „лавре“ (појам лавре се касније, као што ћемо видети, даље развијао). Свети Антоније се сматра оцем православног монаштва, јер је његов вид монаштва, као „самотног живота где је Бог једини пријатељ“, вековима остао најнегованији монашки идеал Источне Православне Цркве.

Константиново установљење Хришћанства као званичне религије Римског царства, Миланским едиктом 313. год. води новом паду морала међу хришћанима. Реакција на то опадање, била је да су многи одбијали да чине било какве компромисе и напуштали су свет постајући монаси. Монаштво је, нарочито у Египту, цветало у два значајна монашка центра; један је био у Нитријској пустињи, поред десне обале Нила, којег је основао авва Амон (†356.), и други у Скитској пустињи, јужно од Нитрије, којег је основао Свети Макарије Египатски (†330.). Сви ови монаси су били анахорети, који су следили монашки идеал Светог Антонија. Боравили су у самоћи, окупљајући се само суботом и недељом, на заједничким богослужењима.

Исто као што је Свети Антоније Велики основао анахоретско монаштво, Свети Пахомије Египатски (†346.) је основао тзв. „киновијско“ (κοινοσ βιος: заједнички живот) монаштво. Он је и сам био анахорета, у Тиваиди, на Горњем Египту. Касније је на истом месту основао први манастир у садашњем значењу те речи. Лавра Светог Антонија је била село анахорета који су самовали по колибама, али су живели у заједништву, скупљали се на јутарње и вечерње молитве, заједно радили, имали заједничке приходе и трошкове, заједничке оброке и носили једнообразну монашку одећу. Ова одећа се састојала из ланене тунике или хаљине и каиша, огртача и каиша од беле јареће коже, купасте капуљаче (κουκούλιον) и ланеног шала (μαφοριον или pallium).

На овом ступњу, монаси су били само хришћани који су тражили савршенство. Нису постојали обреди ни монашки завети. Монасима је забрањено примање свештеничког чина.

Пустињачко монаштво је постојало и другде. „Организовано монаштво“ киновијског типа проширило се из Египта на Синај, Палестину и Сирију. Два монаха су из Египта, Свети Иларион (†371.) и Свети Епифаније (†403.), касније епископ Саламине на Кипру, донела су организовано монаштво у Палестину.

Монаштво је у то време повезивано са „харизматичнима“ ране Цркве. Ово изједначавање монаштва са „ентузијастичким елементом“ у Цркви довело је до неких забуна. За ово је добар пример Евстатије Севастиски (†380.). Евстатије је из Египта донео монаштво у Малу Азију. Његови су следбеници постали превише строги; учили су да брак и једење меса онемогућавају спасење; они су се заузимали за монашење свих хришћана. Сабор у Гангри (343.) је осудио ове превише ентузијастичке струје. Друга јерес која се јавља у монаштву у исто ово време јесте

„месалијанизам“, који се појавио у Месопотамији, око 350. г. после Христа. Месалијани су били аскете који су практиковали пост, безбрачност и сиромаштво. Одбацивали су тајанствени живот Цркве и настојали да Бога виде својим физичким очима. Раширили су се по Сирији и Малој Азији, а на крају су анатемисани на Трећем Васељенском Сабору у Ефесу (431.). Под њиховим утицајем се у Константинопољу, средином петог века, развио монашки покрет Будних, или „оних који не спавају“ (ακοιτετοι). Најпознатији пример је Студитски манастир (Студион), познат по борби против иконокласта. Свети Симеон Антиохијски (†460.) развија столпнички (стилитски) вид монаштва, будући да је сам провео више од 36 година на стубу (столп, στίλος).

Монаштво постаје снажан покрет у животу Цркве. Црква није само осудила антицрквене групе и струје у монаштву, већ га је уједно управљала у испуњавању њених потреба. Један од начина је био спајање монаштва и свештенства: монаси су сада рукополагани за посебне религијске службе где су полагали посебне монашке завете, и тиме постајали посебна класа хришћана, која стоји између клира и световњака. На овакав развој је нарочито утицао Свети Василије, архиепископ Кесарије (Цезареје) Кападокијске.

Василије Велики и усјановљење љавославног монаштва

На Светог Василија је утицао Евстатије Севастиики, који је монаштво донео у Малу Азију, од кога је преузео све што је било добро у његовим иновацијама: монашку одећу, завете и нарочити религијски позив (постриг), који је одсликавао посебан статус монаха, надређеног световњацима, а подређеног свештенству.

Међу многим аскетским делима Св. Василија, два су нарочито значајна за установљавање монаштва: „Велики типик“ (Οροι κᾱ τᾱ πλατος), и „Мали типик“ (Οροι κᾱτᾱ ε̄πιτρην). Ова правила су устројавала живот у киновијским манастирима; она су величала општежиће као идеал хришћанског живота, савршени живот, и у исто време су показивала опасности усамљеничког анахоретског живота. Типици Св. Василија су кроз монашку традицију постали Magna carta монаштва и на истоку и на западу. Али, док је на хришћанском Истоку анахоретско монаштво наставило да постоји као изворни монашки идеал, који је у то

време функционисао као одговор на киновијски тип Пахомијевог монаштва, који је заступао Свети Василије, хришћански је Запад, после модификација Василијевих правила које је извршио Свети Бенедикт, остао веран киновијском виду организованог монаштва.

Свети Василије је за циљ монашког живота поставио хришћанско савршенство. Калуђери су се у заједници вежбали у хришћанским врлинама, нарочито у љубави; послушности духовном оцу; девствености и сиромаштву и делили су заједничка добра манастира. Пошто би достигли савршенство, могли су да се врате у свет како би помогли усавршавању других. Тиме монаси врше и мисију „социјалних радника“. Институцијама светог Василија, нарочито његовом *Василијом*, која је била у исто време и сиротиште, и народна кухиња, и школа за неписмене, управљали су монаси. На тај је начин Св. Василије искористио монашки покрет на добробит мисије Цркве у свету.

Године 451. у Халкидону, IV Васељенски сабор следи пример Светог Василија и у саборским канонима монахе одређене епархије ставља под директну јурисдикцију (управу) епископа те епархије. Само је епископ могао да одобри оснивање нових манастира у својој епархији (канони 4. и 8.). Тиме је у Православној Цркви онемогућено стварање монашких редова, какви се јављају на западу током средњег века.

Монаштво се развија и на западу. Његови корени сежу до Светог Атанасија Александријског, који је прогнан на запад 339. Његово дело „Живот Светог Антонија“ је Евагрије Антиохијски превео на латински 380. године. Два латинска монаха, Руфин и Блажени Јероним, који су живели у Палестини, донели су монаштво на запад када су се вратили, у другој половини четвртог века. У северну Италију монаштво доноси Свети Амвросије Милански (†395), а у северну Африку Свети Августин (†430), одакле је пресађено у Шпанију. Свети Мартин од Тура (370.) доноси монаштво у северну Француску (Гол), а Св. Хонорат од Арла у јужну. Свети Јован Касијан је основао два манастира поред Марсеља (415.); он се упознао са монаштвом у Египту и Палестини, а за ђакона га рукополаже Свети Јован Златоуст, у Цариграду. Када је Свети Јован прогнан, Јован Касијан се враћа у Гол да би тамо установио монаштво.

Улога монаштва у Византији и Ошоманској царевини

Са развојем монаштва током четвртог века, и касније, многи монаси су учествовали у различитим јеретичким покретима, нарочито оних који су били у вези са Христолошком догмом. Већина монаха су били браниоци Православне вере. А ипак је Евтихије, архимандрит из Цариграда, био вођа монофизита. Међу православнима, важну је улогу имао Свети Максим Исповедник (између 580–662.), који се борио против монотелитства и моноенергизма. Шести Васељенски сабор (680.) је осудио монотелитство и обновио учење из Халкидона. У време иконокластичке кризе, значајни су били студитски монаси предвођени Светим Теодором Студитом (759–826.). Уз организовање свог манастира, Студиона, на основама киновијских принципа Светог Пахомија и Светог Василија, Свети Теодор је написао и три расправе против иконокласта (*Adversus haeresis*).

Након осуде иконокласта, монаштво још јаче буја. Многи представници византијског племства су постали монаси. Монаси су били словознаници; свештенство је описмењавано у манастирима. Епископи, митрополити и патријарси су узимани из монашких чинов; монаси су се мешали у проблеме Цркве, и то некад чинећи добро, а некад стварајући невоље. Манастири су постојали у скоро свакој епархији, са епископом као поглаварем, постављајући крст у њихове темеље. Од 879, васељенском патријарху је дато право постављања крста у манастирима који су били под јурисдикцијом других епархија широм царства. Такви су се манастири називали патријаршијски ставропигијски манастири. Ово право важи и данас.

Са арапским освајањем Сирије, Палестине и Египта (током седмог века), појавили су се нови манастирски центри, између осталих и планина Олимп у Витинији и Света гора Атос.

За све време византијске царевине монаси су активно учествовали у општем животу Цркве. Њихова снага била је духовност. Услед ове напетости у хришћанској антропологији, јављају се две школе: она Евагрија Понтијског (†399.), који је следовао платонским и оригенским учењима о „уму“ и тако умањивао значај људског тела, и на тај начин постаје дуалистичка, и она Светог Макарија Египатског (или, боље, њему приписаних списа), која боље представља хришћанску, холистичку антропологију. Јер је у овој теологији човек психо-физичко биће, и као такво, позвано на обожење. Евагријанска „молитва ума“ у макаријевској духовности постаје „молитва срца“. У историји Цркве ће се непрестано јављати представници обе ове школе.

Свети Симеон Нови Богослов (949–1022.) везује се за значајан развој монашке духовности. Овај студитски ђак напушта Студион и одлази у мали манастир Св. Маманта, у Цариграду. Тамо прима свештенички чин и постаје калуђер. Међу његовим делима су и педесет осам химни „Божанској љубави“, у којима наглашава да је хришћанска вера свесно искуство Бога. Свети Симеон заступа интензиван, посвећен живот, који води до овог личног, свесног искуства које можемо да видимо у његовим Химнама. У овоме је он претеча исихазма, са којим дели тежњу за личним искуством Бога у вези са светим животом.

Духовност исихазма, онако како је изложена у богословљу Светог Григорија Паламе (1296–1359.), јесте од врхунске важности не само за монашки, него и за живот целе Цркве. Свети Григорије, и сам атонски монах, се подухватио одбране начина молитве светих исихаста Свете горе, који су тежили контемплативном искуству „нетварне светлости“. Против такве монашке побожности и њиховог психо-физичког метода молитве борио се Варлаам Калабријски, који их је оптуживао за груби материјализам и месалијанизам, називајући их онима којима су душе у стомаку, у пупку (οι χαλοψιχοι), то јест онима који гледају из стомака οι πχалоσκοποι).

Исихастички молитвени метод се састоји из контролисања дисања изговарањем Исусове молитве: „Господе Исусе Христе, Сине Божији, помилуј ме грешног“. Молитва се понавља све док са усана и из ума не сиђе у срце. На крају процеса у срце молитвеника силази Христов мир, а сама Христова светлост сија у њему и око њега. Ова светлост, попут оне светог Преображења Христовог, се може видети телесним очима.

Свети Григорије је утврдио аутентичност исихастичког искуства, које је одговарало искуству Апостола на Таворској гори. Теолошки је оправдано разликовањем суштине и енергије у Богу. Тако нетварна светлост, или нетварна Божија енергија, која „може да сиђе на нас“, док Божанска суштина „остаје недоступна“ (Свети Василије).

По паду Цариграда, све је већи број идиоритмичких манастира, што доводи до даљег пада монашког живота. Врхунац опадања бива у шеснаестом веку. Као одговор на овај проблем, многи монаси су, нарочито са Свете горе, напустили главне манастире и окренули се оним идиоритмичким, оснивајући скитове зависне од главних манастира који су имали строже типике (правила). Против идиоритмичких манастира су устали и патријарси цариградски Јеремија II, александријски Силвестер и

јерусалимски Софроније, који су успешно заустављали њихово ширење. Киновијски манастири су поново у једном тренутку преобладали, али је плима поново узела изворни ток. Многи су манастири Свете горе, укључујући и главни манастир, Велику Лавру, постали идиоритмички. Данас сваки идиоритмички манастир може да постане „киновијски“, али не и обрнуто. Ово је јемство да ће организован монашки живот напослетку превладати, следећи Василијев идеал монаштва.

Монаштво је имало значајну улогу и под Отоманским царством. Монаси су не само очували веру, него и грчку културу и књижевност. Не само да је настављено са образовањем свештенства по манастирима, већ су манастири постали својеврсне тајне школе (κρυπτο οχολειο) за све Грке под турском влашћу. Монаси су тако спречили асимилацију хришћанских народа под Турцима, и тиме су постали природне вође националног (етничког) отпора против угњетача. Није зато случајно да је Грчки устанак из 1821. почео у манастиру на Пелопонезу, Агиа Лавра, где је митрополит Германос из Старог Патраса подигао барјак револуције и благословио оружје грчких ослободилаца.

Монашка заједница Свете горе Аџонске

Монаштво је на Светој гори постојало чак и пре десетог века. Многи пустињаци су живели на Атонској гори, нарочито у области Јерисос. Анахорети су живели у келијама и били су организовани по општем обрасцу, бирајући међу собом старешину (протоѕ) који је чувао спољашњи поредак. Неке су келије грађене за живот више анахорета, и неке од таквих здружених насеобина су зване манастирима. Два су таква постојала на Атосу пре десетог века: Зограф и Ксиропотам.

Ипак, киновијско монаштво, које се сматра оснивачима Монашке републике Свете горе, није постојало до 963. када је калуђер Атанасије Атонски, уз помоћ императора Никифора Фоке и подршку његовог наследника Јована Цимискиса, подигао киновијски манастир Велику Лавру. Ускоро је Света гора постала свеправославна заједница: Грузини, Руси, Срби, Бугари и Румуни придружују се Грцима и обликују свеправославну заједницу, Монашку републику.

Сваки је манастир имао свог игумана; сам цар је постављао прота, поглавара. Следујући примеру Велике Лавре, која је добила

аутономију, сви су манастири сматрани царским манастирима, и нису били еклисијално зависни. Ово је променио цар Алексије Комнин (1081–1118.), који је дао право патријарху да надзире манастире (37. новела). Сви су манастири тако постали ставропигијални и патријаршијски. Патријарх је као свог представника на Светој гори именовоа епископа Јерисоса.

Умножавање идиоритмичких манастира под турском влашћу је снажно утицало на Свету гору; они распуштају игумане, а у XVII веку чак и прота. Игумана су мењала двојица или тројица старатеља, које би монаси једном годишње бирали; прот је замењен четворицом намесника (επιτοπται) који су се мењали сваке године. Један од њих био би изабран за главног намесника (протепιστοπταις), као „први међу једнакима“. Републику, састављену од двадесет манастира, још и сада представља на Сабору исто толико представника, који се састају двапут годишње, или по потреби. Представник Лавре председава Сабором. Овај типик, кога је 1783. издао цариградски патријарх Гаврило IV, још увек руководи животом атонске Монашке републике.

Православно монаштво данас

По покрштењу Словена у деветом и десетом веку, монаштво се шири и у словенским земљама, где цвета и данас, упркос комунистичким притисцима. Значајни руски манастири – Загорск, Оптина и Валам – настављају исихастичку традицију. Представници ове традиције су многи велики монаси и духовни оци, укључујући и Светог Нила (1433–1508.), Светог Серафима Саровског (1759–1833.) и оца Јована Кронштатског (1829–1908.), који је био ожењени свештеник. Монаштво цвета и данас у Румунији, Србији, чак и у Бугарској.

На самој Светој гори данас се дешава задивљујући монашки препород: неколико доскора напуштених манастира су насељени младим, образованим и препуним ентузијазма, монасима, који Светој гори дају нов живот и обновљену духовност, више у складу са оном Светог Василија, него идиоритмичком. Диван пример је манастир Ставреникита. Под управом важних духовних отаца – међу њима су и о. Јефрем, игуман Филотеја; о. Емилијан, игуман Симонопетре и игуман Василије из Ставрениките, монаштво напредује на Светој гори, и духовно и интелектуално. Вид киновијског монаштва данас преовладава, и даље је у успону.

Духовници са Свете горе посећују Сједињене државе и Богословску школу Светог Крста. Родило се интересовање међу младима који жуде за монашким животом и желе да виде цветање монашке традиције у Америци. Овај потенцијал има манастир Светог Григорија Паламе у Хејсвилу, држава Охајо, у питсбуршкој грчкој православној епархији.

У наше време у скоро свакој православној земљи дешава се монашки препород, као одговор на материјалистички дух нашег друштва. Неки од активних манастира у Грчкој ван Свете горе су Лонговарда, Неа Макри и Свети Јован на Патмосу. Што се тиче САД, најважније светиње, манастири и светилишта су под управом Саборне руске заграничне Цркве. Међу овим су манастирима и Светог Тихона поред Јужног Канаана у Пенсилванији; женски манастир Ново Дивјејево, близу Спринг Валија у Њујорку; мушки и женски манастир Светог Преображења у Бостону; женски манастир Мајке Божије Владимирске у Сан Франциску, у Калифорнији; манастир Нови скит, близу Кембриџа у Њујорку и манастир Светог Откривења (карпатско-руско-руско епархија) у Тукседо парку у Њујорку.

Превела: Марина Ристић